

Århundradets hundförvandling

Sex rekontextualiseringar av en berättelse på 1600-talet

Shirley Näslund

Inledning

I Kungliga bibliotekets samlingar återfinns ett särtryck från 1632 med titeln *Een Skriffuelse ifrån Alten Stettin then 1 September*. Stettin, som idag är en hamnstad i Polen, var under stormaktstiden huvudstad i Svenska Pommern. Det skrivelsen har att förmåla till allmänheten är följande händelse som återges av en anonym berättare:

Något synnerligt nytt haffuer iagh intet/ min Herre til at avisera, Doch moste iagh honom tilkenna giffua/ een vnderligh och förskräkeligh Historiam, hwilken 18 Mijler här ifrån Staden/ på then Masurische Grenzen/ 10 Mijler ifrån Ambt Soldaw/ skedt haffuer. Ty på bemälte ort ligger en By/ benemd Beinen/ Ther boor een Adelsman/ Albrecht Pereckonskij widh Nampn/ hwilken hadhe Landzens tribut vnder hender och Tullen/ så til säyandes/ arenderat, war ock ther hoos een stoor försmädare och orättrådigh Menniskia/ ty när thet fattigha folcket icke förmätte vthgiffua sijn tribut, och sijna vthskulder fulkomlighen göra/ haffuer han låtit panta ifrån them theras booskap/ Och genom sådant orättferdigt greep/ mycket Fää til sigh rappat: När han nu en tidh effter Fastlaghen/ sina bestälning at handhaffua war bortreest/ bliffuer i medler tijdh/ genom Gudz synnerlighe hembd/ all hans orättfångne församblade Booskap dödh/ så at icke ett stycke ther aff är öffuerbliffuit. När han nu heem igen förreste/ mötte honom/ til ewentyrs/ hans Tienare/ then frågade han huru hemma tilstår? Nie Dobritz, (intet wäll) swarade tienaren/ ty Booskapen/ som han ifrån thet fattigha folket tagit hadhe/ war all död/ och GUdh hadhe seedt til theras tårar/ och hört theras klagogråt. Så låt honom draga Fahnen i wåld/ haffuer han swarat/ Och reedh wijdare åth sin gårdh/ Och i thet han reed in/ mötte honom hans Fru/ säyandes at GUd them så häfftelighen straffat hadhe/ och alt Fää/ som han tagit hadhe/ sampt hwadh the thes förvthan hadhe/ borttryckt och döo låtit. Hwarföre han haffuer begynt medh gruffuelighe och försmädelighe ord emoot GUdh til att bannas/ säyandes: Så äte han thet nw skelffuer up. Och än yttermeera förgrymmade sigh/ taghanded på til at widare här effter försmädha och bannas/ Ladde sin Pistol/ sköt i wädret och sade: Ty tu skalt och moste haffua thet Fääet vthi tigh/ eller iagh skal thet vpäta: Wij wele see til/ hwilken then andra ferera [=skada] skal/ och hwadh försmedeligha ord meer wara kunde/ som han moot GUdh vthspydde. När nu sådant skedt war/ är han innan fem timmar bliffuen til een Hund: I then förste timman bleff han strax vrsinnigh/ i den andre timman blef hans Menniskelige skapnat förändrat vthi een Sugga/ I then tridie timman haffuer han förwandlat sigh och bögdz vthi en Krook/ Vthi then 4e timman haffuer han bliffuit til anseende såsom en Hund/ Och i then femte timman såsom en stoor, swart Engelsk Hundh/ lupit på markenne och begynt til at äta av thet döda Fää/ och hafwer allena ther aff ätit hela wären igenom ...

Retoriskt sett är texten både effektfullt och livfullt uppbyggd. Den inleds med en litotes, *Något synnerligit nytt haffuer iagh intet/min Herre til at avisera*, som gör att läsaren inledningsvis sänker förväntningarna på vad som komma skall och därigenom blir extra mottaglig för berättelsen. Mottagligheten främjas också av *evidentia*, dvs. av konkreta, förtroendeingivande detaljer såsom i den utförliga beskrivningen av den geografiska belägenheten för platsen där händelserna utspelade sig. Vidare skänker adelsmannens, tjänarens och fruns röster i direkt och indirekt anföring verv åt berättelsen, inte minst när så sker på polska (*Nie Dobritz*), språket på orten för händelsen. Sist men inte minst, sker en stegring; timme för timme undergår adelsmannen allt mer förnedrande metamorfoser för att sluta som asätande hund.

Att adelsmannen först förvandlas till svin och sedan till hund är ingen slump. Dessa djur ringaktas och betraktas som orena i den kristna traditionen, eller som det står i Matteusevangeliet: "Given icke åt hundarna vad heligt är, och kasten icke edra pärlor för svinen" (1917 års bibel, 7: 6). Därför har positioneringen av en människa som hund varit en utbredd förnedringsteknik genom årtusenden. Till exempel fanns det på 1600-talet ett helt uppbåd av invektiv innehållande ordet "hund": "bälghund", "bissehynda", "hundätare" m.m. (Jarrick & Söderberg 2002: 126–127). Religionshistorikern Peter Lööv, som gjort en exposé över denna förnedringsteknik från medeltiden och framåt, menar att "kalla någon för hund är att på ett alldeles särskilt sätt beröva någon dennes mänsklighet" (Lööv 2009: 156). Det är förmodligen mot bakgrund av denna uråldriga förnedringsteknik som en förklaring av uttrycket "bära hundhuvudet" i språkforskaren Anders Fredrik Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850) ska ses. Enligt Dalin har uttrycket sin upprinnelse i en medeltida sedvänja att utöver ordinarie straff döma adelsmän som begått allvarliga brott till skamstraffet att bära en hund till nästa härad. Eftersom en adelsman under vissa omständigheter kunde få tillåtelse att låta någon annan utföra hundbärandet i hans ställe, uppstod talesättet "bära hundhuvudet" (Dalin 1850: 717). Av denna uppgift att döma finns det alltså ett samband mellan adelsståndet och ett symboliskt straff som innebär att den som befinner sig högst upp i hierarkin (adelsmannen) besudlas med den som befinner sig lägst ner (hunden). Emellertid saknas det en närmare källangivelse i Dalins ordbok.

Etnologen Rolf Wilhelm Brednich (1985) har redogjort för hur berättelsen om adelsmannens hundförvandling skildras i olika typer av publikationer i den mellan- och östeuropeiska kultursfären. Brednich är av allt att döma ovetande om att berättelsen finns i flera svenska tryck, varav ett från 1632, varför hans artikel inleds med ett särtryck på tyska från 1633. Berättelsen i detta är helt identisk med den svenska från föregående år. Att berättelsen sedan sprids i skillingtrycksvisor samt införlivas i predikningar och lärd litteratur, förklarar Brednich med att den kombinerar två

publikfriande komponenter med varandra: en kritisk udd mot härsarklassen och ett prov på Guds omedelbara ingripande; adelsmannen straffas inte i det hinsides utan i det härstades (Brednich 1985: 32). Vidare påpekar Brednich att regionerna som anges för hundförvandlingen – Pommern och i senare tryck Böhmen, Bayern och Schlesien – hade livegenskap. I dessa regioner där godsherrar kunde utöva ett oinskränkt förtryck över sina livegna bönder, torde berättelsen om hur Gud omedelbart straffar adelsmannen ha fungerat som ett ljus i tunneln (Brednich 1985: 41). Oaktat denna allvarliga, psykologiska funktion vilar det också något lekfullt över hundförvandlingen, vilket torde ha inspirerat författaren Wolfgang Caspar Printz till att under pseudonymen Cosmus Pierius Bohemus utge pikareskroman *Güldner Hund* år 1675. Huvudpersonen i pikareskromanen förklarar att en berättelse från 1673 om en adelsman som förvandlats till en hund, är lögnaktig och kritiserar den för att den smutskastar ”den Preisswürdiger Adel/ Böhmischer nation” [Böhmens aktningvärda adel] (Printz, citerad i Brednich 1985: 47). Därför säger sig huvudpersonen vilja upplysa allmänheten om sanningen. Detta projekt legitimeras med att han inte är någon mindre än hundmannen själv som nu återtagit sin mänskliga gestalt (Printz, citerad i Brednich 1985: 46–47). Pikareskromanen skildrar hans öden och äventyr som hund tills han återfår sin mänskliga gestalt och stöper således om berättelsen för att ta udden av dess adelskritik. Att Printz var knuten till ett hov, gör det troligt att *Güldner Hund* tjänat som adelsvänlig motskrift till varianten från 1673 (Brednich 1985: 44–48). Själva genrebytet från det nyhetsförmedlande trycket till den skålmaktiga pikaresken utgör i sig ett motdrag.

Under 1700-talets lopp utkommer ytterligare varianter på berättelsen samt ytterligare en pikareskroman, *Der wunderbare Hund* (författare okänd), som bygger på Printz’ verk (Brednich 1985: 49–50). Ännu år 1957 inspireras en ungersk författare, Istvan Bekeffi, av *Der wunderbare Hund* till att skriva filmmanuset till *The man who wagged his tail*. Eftersom varken adelsståndet eller bondeståndet är aktuellt på 1950-talet, gör Bekeffi en anpassning till moderna förhållanden; filmen handlar om en burgen hyresvärd i Brooklyn som pressar de fattiga immigranterna i sitt hus och som straff förvandlas till en hund (Brednich 1985: 53).

Berättelsen om hundförvandlingen kom även att spridas i sydlig riktning, vilket framgår av etnologen Carmelina Nasellis studie av folkliga tryck om självrannsakan och syndabekännelse (1952). I studien ingår trycket *Nova e vera relatione di un caso spauenteuole occorso ad vn cittadino pollaco, nel giorno del SS. Natale il quale bestemiando fu trasformato in vn cane* [Den nya och sanna berättelsen om ett förskräckligt öde som hände en polsk medborgare på juldagen: för sitt hädande blev han förvandlad till en hund] (1667). Enligt Naselli hade berättelsen om Guds förvandlande av människa till djur en uppbygglig funktion i detta tryck; det skulle tjäna som avskräckande exemplum för läsaren och väcka honom eller henne till bot och bättring (Naselli 1952: 74). Brednich refererar inte till Naselli, varför

han torde ha varit ovetande om att berättelsen om hundförvandlingen också spritts till Italien. Föreliggande studie fyller en forskningslucka såtillvida att den knyter ihop Brednichs och Nasellis rön samt tillför att berättelsen om hundförvandlingen också breddade ut sig i nordlig riktning.

Det finns en lång tradition i Europa av att översätta och tradera texter över nationsgränserna. Till exempel översattes centrala grekiska och arabiska verk om filosofi, matematik och medicin till latin av den s.k. översättarskolan i 1200-talets Toledo. För Sveriges vidkommande hade Vadstena kloster en idog översättningsverksamhet från sent 1300-tal till 1520-talet, inte minst av sedelärande berättelser på lågtyska (Wollin 2010:3; Lönnroth & Delblanc 1999:74). Under 1600-talet, då det snarare var högtyskan som satte avtryck på svenskan, bestod en tredjedel av den världsliga litteraturen i landet av översättningar från tyskan (Hansson 1982: 31). Inflytandet från den tyska kultursfären under medeltiden, renässansen och stormaktstiden hör samman med Sveriges täta ekonomiska och politiska mellanhavanden med de tyska städerna och staterna.

Föreliggande studie tar fasta på textrörligheten över nationsgränserna, och som vi ska se, också på den inom Sverige. Syftet är att jämföra sex 1600-talsvarianter av hundförvandlings-berättelsen varav fyra på svenska, en på italienska och en på tyska, för att utröna hur berättelsen profileras mot bakgrund av kultursfär, texttyp och eventuella kommersiella förutsättningar.

Intertextuell rekontextualisering

Texter och textdelar kan förflyttas mellan situationer, uppträda i olika text- och samtalskontexter varvid förändringar av dem sker. En rolig historia kan t.ex. formuleras i olika ordalag beroende på om den berättas på en syjunta eller ett supgille. Textförflyttningen från en kontext till en annan kallas *rekontextualisering* (Ledin 1997: 69). I föreliggande studie är det fråga om en s.k. *intertextuell rekontextualisering* dvs. en förflyttning av texter eller textdelar mellan texter, till skillnad från en *intratextuell rekontextualisering* som innebär en hänvisning till det tidigare sagda eller det som komma skall i en och samma text (Linell 1998: 146–147). Rekontextualisering som sådan förklarar lingvisten Per Linell (1998: 145) närmare i följande ordalag:

When parts of texts or discourses are relocated through recontextualization, they are often subject to textual change, such as simplification, condensation, elaboration and refocusing (Bernstein 1990). At the same time, recontextualization is never a pure transfer of a fixed meaning. It involves transformations of meanings and meaning potentials in ways that are usually quite complex and so far not very well understood. It is therefore important to consider recontextualizations themselves as co-constitutive of the sense-making practices; selected parts of discourses and their meanings in the prior, "quoted" discourse-in-context are used as resources in creating new meaning in the 'quoting' text and its communicative context. For example, changes in meaning

often involve reversals of figure-ground relations; what is central in one context may become peripheral in the other, and vice versa.

Som framgår av citatet tecknas ett linjärt förhållande i samband med rekontextualisering. Den ena texten är ”prior, quoted” och den andra skapar ”new meaning” och är ”quoting”. Även lingvisten Theo van Leeuwen (2008: 17–21) förmedlar ett linjärt förhållande i sin typologi över betydelse-transformationer vid rekontextualisering; den ena texten baseras på en föregående och kan till exempel innehålla strykningar eller tillägg i förhållande till den. Beträffande folkliga texter från 1600-talet som vandrat över och inom nationsgränserna är det emellertid svårt att fastställa vilken som är förelöparen till varje variant. Inte heller går det att fastställa vilket tryck som är det allra första att förmedla berättelsen om adelsmannen som förvandlades till en hund. Ursprungsberättelsen behöver inte vara *Een Skriffuelse ifrån Alten Stettin then 1 September* (1632), utan den kan lika sannolikt ha gått förlorad eller finnas på ett annat språk i ett fjärran arkiv. Därför jämförs samtliga sex varianter i denna studie som rekontextualiseringar av en grundberättelse som inte kan hänföras till ett specifikt tryck.

Varianterna av berättelsen analyseras i relation till den kultursfär, texttyp och eventuella kommersiella kontext de uppträder i. Dessa aspekter kopplas till respektive trycks titel-, text- och bildval som indikerar dess profilering av berättelsen. Vilka komponenter av berättelsen finns i det ena trycket men inte i det andra? Vilken roll spelar berättelsen i det aktuella trycket i jämförelse med andra varianter? och hur ska man förstå olikheterna mot bakgrund av respektive trycks kultursfär, texttyp och eventuella kommersiella kontext? I och med dessa drivande frågor ansluter sig studien också till utforskandet av texters *historicitet*, dvs. till utforskandet av samspelet mellan texter och kulturer (jämför Asdal, Berge et al. 2008: 11).

Att samma grundberättelse kan profileras olika beroende på kulturkontexten är vedertaget inom sagoforskningen. Där om vittnar bland annat Robert Darntons redogörelse för hur sagan om Rödluvan – som ursprungligen förleddes till att äta upp sin mormor och klä av sig inför vargen för att sedan gå till sängs med honom – transformeras i och med förflyttningen från folklig muntlig kultur till skriftlig högreståndskultur, från Frankrike till bröderna Grimms Tyskland och från en 1600-talsmentalitet till en 1800-talsmentalitet (Darnton 1984: kap. 1). I föreliggande studie är det emellertid också relevant att uppmärksamma texttypens betydelse för berättelsens profilering. I sammanhanget skulle man kunna säga att olika texttyper medför olika meningsprovinser; pikareskromaner, flygblad och andliga tryck sätter skilda ramar för tolkningen av berättelsen (jämför Linell 1995).

Material: sex olika tryck som varierar samma berättelse

Föreliggande studie omfattar sex olika tryckalster från 1600-talet, fyra på svenska, ett på italienska och ett på tyska. De fyra svenska trycken finns i Kungliga bibliotekets samlingar. Dessa är det tidigare nämnda särtrycket *Een Skriffuelse ifrån Alten Stettin then 1 September ...* (1632), flygbladet *En ynckeligh och Förskräckelig Tijdning ...* (1673), samt skillingtrycken *Klage-Sång huru oförwägen och oförnuffeligh Menniskian är ...* (1673) och *Ett förskräckeligit och grufweligit Exempel/Om een Ogudachtig Gudz-Bespottare ...* (1673). Eftersom titlarna på trycken är mycket långa återges de inte i sin helhet här, utan i analysdelen. Det italienska andliga trycket, *Nova e vera relatione ...* (1667) finns delvis reproducerat i Nasellis artikel om folklig uppbyggelselitteratur. Det tyska flygbladet, *Warhafftige und glaubwürdige Vorstellung ...* (1673), är reproducerat i sin helhet i *Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel: kommentierte Ausgabe* (1985) av Worms et al. Att flygbladet är reproducerat i denna volym och därmed lättillgängligt, utgör grunden för att det valts ut som exempel på en tyskspråkig variant. Samtliga översättningar från tyska, italienska och latin till svenska är mina.

Trycken tillhör olika texttyper: nyhetsförmedlande särtryck, andliga tryck, flygblad och skillingtryck. Gränserna är inte knivskarpa mellan dem. Ett nyhetsförmedlande särtryck kan avslutas med ett religiöst budskap och ett skillingtryck kan inledas med berättelsen om en nyhet. Gemensamt för dem är att de är skrivna på folkspråket och ämnade att läsas av bredare folklager. Således är de präntade på billigt papper och saknar pärmar. Musiketnologen Margareta Jersild (1975: 12) skriver att skillingtrycken såldes till ett lågt pris av gatuförsäljare i städerna och kringvandrande försäljare på landsbygden, från slutet av 1500-talet till början av 1900-talet. Detsamma torde ha gällt för de övriga småtrycken.

Analys av de sex trycken

Härnäst analyseras titel, text och bild i de sex trycken. Variationerna i titel, text och bild diskuteras mot bakgrund av den kultursfär berättelsen uppträder i, den texttyp den uppträder i samt eventuella kommersiella omständigheter som kan ha påverkat dess tappning. Trycken presenteras i kronologisk ordning, vilket innebär att ett svenskt tryck presenteras först, därpå ett italienskt, vidare ett tyskt, och avslutningsvis en svit av tre svenska tryck.

Tillbaka till 1632 års tryck om hundförvandlingen

Inledningsvis återgavs merparten av berättelsen ur 1632 års tryck. I detta delavsnitt åskådlig-görs hur trycket är uppbyggt. Först har det ett titelblad som är författat i en rapporterande, journalistisk stil med angivelse av exakt datum, exakt plats och exakt namn på huvudpersonen:

Een Skriffuelse ifrån Alten Stettin then 1 September Hwarvthinnan Förmält warder ett förskräckeligt vnderteckn /som sigh på then Masuriske Grentzen vthi een By/ Beinen benemd/medh en Adelsman/widh Namn/ALBRECT Pereckonskij, tildragit haffver/ nemlighen/huruledes han vthi halff fempte tima är fast ynkelligen förwandlat/och endiligen til en Hund worden

Den rapporterade händelsen består i ett ”förskräckeligt vnderteckn”, närmare bestämt i adelsmannen Albrect Perockonskijs metamorfos till hund. I brännpunkten står alltså ett under, en avvikelse från naturens ordning. Följaktligen samspekar rubrikinnehållet med titelbladets grotesk som överskrider naturens gränser genom sin blandning av växtgirlinger, lejon- och människohuvud (jämför Piehl 1982).

Bild 1. Titelblad till Een Skriffuelse ifrån Alten Stettin then 1 September (1632).

Efter titelbladet följer den berättelse som tidigare återgivits. Därpå meddelar författaren att såväl en bekant till honom som tre edsvurna män uppgett att de sett hunden i fråga. Vidare följer upplysningar om hundens successiva förlust av talförmågan, om att fru Pereckonskij dött av förskräckelse över händelseutvecklingen, och om att hunden alltjämt uppehåller sig på godsets ägor. Hur länge hundskepnaden ska bestå vet Gud allena, tillägger författaren. Till sist avrundas texten med en försäkran om varelsens harmlöshet: ”Men inga Mennisko gör han något”.

Detta särtryck kan kategoriseras som en ”sensationsrapport”, dvs. en slags nyhet i samma anda som berättelsen i Sveriges första tidning om pigan som använde bröd som brygga över en bäck och paralyserades av Gud för detta missbruk av mat (jämför Lönnroth & Delblanc 1999:207–209). Karaktären av sensationsrapport framgår också av att det är beskrivningen ”förskräckeligt vnderteckn” som intar en framträdande roll på särtryckets titelblad.

Härnäst avhandlas hur samma grundberättelse får ett annat fokus och en annan funktion när den förflyttas i söderled, till Italien.

Katolsk touche 1667

Den italienska varianten från 1667 uppvisar många olikheter vid en jämförelse med 1630-talstrycken. Där om vittnar redan texten på titelbladet, som i svensk översättning lyder:

En ny och sann berättelse om ett förskräckligt öde som drabbade en polsk medborgare på juldagen när han genom hädande blev förvandlad till en hund, och detta kan alljämt ses

Som framgår av titeln, handlar denna variant inte om en specifik adelsman, utan om en ”polsk medborgare” (*Cittadino Pollacco*). En annan olikhet består i att det italienska titelbladet aviserar orsaken till hundförvandlingen: hädande (*bestemiando*), medan det är den förunderliga förvandlingen i sig som står i centrum för det svenska titelbladet från 1632. Vidare förläggs förvandlingen i den italienska varianten specifikt till den heliga juldagen (*SS. NATALE*), en tidpunkt som accentuerar såväl gärningen som straffet.

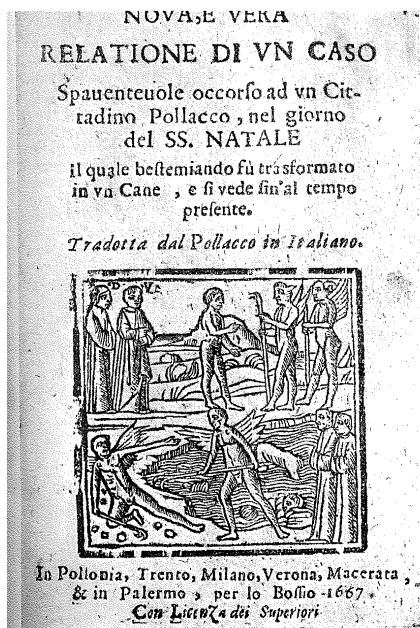

Bild 2. Titelbladet till det italienska trycket från 1667 (återgivet i Naselli 1952: 77).

Vidare informerar titelbladet om att texten är översatt från polska till italienska (*Tradotta dal Pollacco in Italiano*). Således torde den direkta förelöparen till detta italienska tryck vara ett okänt polskt tryck.

I korthet lyder det italienska tryckets berättelse så här: En polacks talrika boskapshjord dör i pesten. I sin förbittring far han ut mot Gud i hädelser. Gud förvandlar honom till en hund, dömd att livnära sig på de pestanlupna

asen (Naselli 1952: 73). Till skillnad mot 1630-talstrycken, beslagtar inte adelsmannen de fattigas boskap i denna variant. Likväl kan den hänföras till samma grundberättelse som finns i 1630-talstrycken, eftersom den innehåller komponenterna polack, massdött få, hädande, Guds straff genom hundmetamorfos och att mannen i egenskap av hund måste förtära den egna döda boskapen. Därtill återger det italienska titelbladet en detalj som också finns i de äldre trycken: att denna hund har setts och alltjämt kan ses (*e si vede fin al tempo presente*).

Den stora skillnaden är att den italienska varianten inte innehåller komponenten världsligt adelsförtryck. Istället renodlar den temat Guds straffdom till följd av hädelse. Det kan både sättas i samband med att adelsförtrycket inte var lika hårt i Sydeuropa som i Mellan- och Östeuropa och med att det italienska trycket syftar till att fungera som incitament för bikt. Det senare framgår av att trycket har en kommentar till berättelsen:

Gud som dömer över dig, befäller att du biktar dig;
om du inte ändrar ditt leverne nu idag, och om du
kanske inom kort, eller redan i natt, oförhappandes
dör kommer du att dömas till helvetet.

[Quel Dio che ti hà da giudicare, commanda, che ti confessi;
se hoggi, et adesso non t'emendi, forsi
da qui à poco, ò questa notte morendo all'improviso
sarai condannato all'inferno.]

(Utdrag återgivet i Naselli 1952: 74)

Som synes av ovanstående utdrag tilltalar, befäller och varnar författarfiguren läsaren för att förmå henne eller honom till ett katolskt sakrament. Trycken från 1630-talet, som enkom innehåller berättelsen, har en mer distanserad nyhetsrapporterande författarröst som överensstämmer med sensationsrapporten. När berättelsen upptas i en annan texttyp med ett andligt uppbyggligt syfte, åtföljs den av hänvändelser till läsaren

Även valet av illustration överensstämmer med en italiensk, religiös profilering av berättelsen. Medan en lekfull grotesk pryder det svenska trycket från 1632, är det en helvetesscen ur Dantes *Den gudomliga komedin* som möter betraktaren av det italienska trycket (jämför Naselli 1952: 76). Således rimmar det verbala hotet om helvetet (se utdraget ovan) med träsnittets visuella. Det helvetiska är i dubbel bemärkelse framträdande i detta tryck som visar att Gud både kan straffa människan i det härstades, tillmätande henne en helvetisk tillvaro som asätande hund, och i det hinsides genom att förpassa henne till Gehenna. I denna katolska kontext är berättelsen om hundförvandlingen således underordnad ett högre syfte: att injaga gudsfruktan så att mottagaren hastar till bikt.

Sex år senare tar berättelsen en annan vändning i en våg av tyskspråkiga tryck som accentuerar adelsmannens obarmhärthet mot de fattiga.

Adelskritik i tyskt fokus 1673

År 1673 får berättelsen om hundförvandlingen ett plötsligt och oöverträffat uppsving i det tyska språkområdet. Den trycks upp i fyra olika flygblad och inkorporeras i åtta olika tidningar (Brednich 1985: 37–40). I fokus för föreliggande avsnitt står ett av dessa flygblad, det som finns återgivet i sin helhet i Worms et al. (1985: 481). Titeln lyder i svensk översättning:

En sann och trovärdig framställning av en förskräcklig historia som år 1672 drabbat en förnäm Cavallier inte så långt ifrån Prag, i kejsardömet Böhmen

Platsen och tiden för händelsen har förlagts till Böhmen anno 1672, och trycket har försetts med en försäkran om att händelsen är autentisk trots dess likhet med den hundmetamorfos som rapporterats 40 år tidigare. Det finns alltså en hänvisning till 1630-talets tryck. Till skillnad mot dessa är kritiken mot adelsmannens exploatering av undersåtarna accentuerad i denna 1670-talsvariant genom en skildring av hur han fråntar en fattig änka hennes enda ko och hånar hennes fem barn genom att likna dem vid hundar. Gud straffar honom genom att låta hela hans boskapsbestånd dö, förutom den ko som tillhört änkan, varpå han precis som i 1630-talstrycken, smädar Gud och avfyrar ett pistolskott mot himlen. Nästa nemesis låter inte vänta på sig: Gud transformerar hans kropp till en hunds, men låter honom i denna variant bibehålla sitt mänskliga huvud och sin ståndsmässiga allongeperuk. Hybridvarelsen förs sedan land och rike runt i en burförsedd vagn, åtföljd av hustrun i en droska. Det är en stor skillnad mot 1630-talstrycken, vars slutscen skildrade en svart engelsk hund som strövade omkring på godsets ägor utan att göra någon människa förnär.

Parallellt med att adelsmannens brott har stegrats i 1673 års variant genom en passus om hans hjärtlöshet mot en änka och hennes barn, har hans straff stegrats såtillvida att det i högre utsträckning fått prägeln av ett skamstraff. Hans nesliga resande i hybridskepnad, erinrar om noteringen i Dalins ordbok om att uttrycket ”bära hundhuvudet” bottnar i ett för adelsståndet specifikt skamstraff. Trycket sluts med en försäkran om att Gud ger akt på de fattiga människornas tårar och straffar de orättfärdiga. Även i denna försäkran finns således temat folkförtryck och Guds vrede däröver. Sammantaget hamnar adeln på ett skarpare sätt i skottgluggen i denna 1673 års variant än i 1630-talstrycken.

Modifieringen av metamorfosen till en hundkropp med adelsmannansikte medför att en illustration av varelsen nu blir retoriskt slagkraftig. I tryckets kopparstick, som återges nedan, framhäver allongeperuken hundskepnadens sociala identitet som adelsman. Kopparsticket anger således ett annat anslag än det 1630-talstryckets grotesk. Precis som i fallet med det italienska tryckets helvetesbild, finns det ett rim mellan textens profilering av berättelsen och valet av illustration till den.

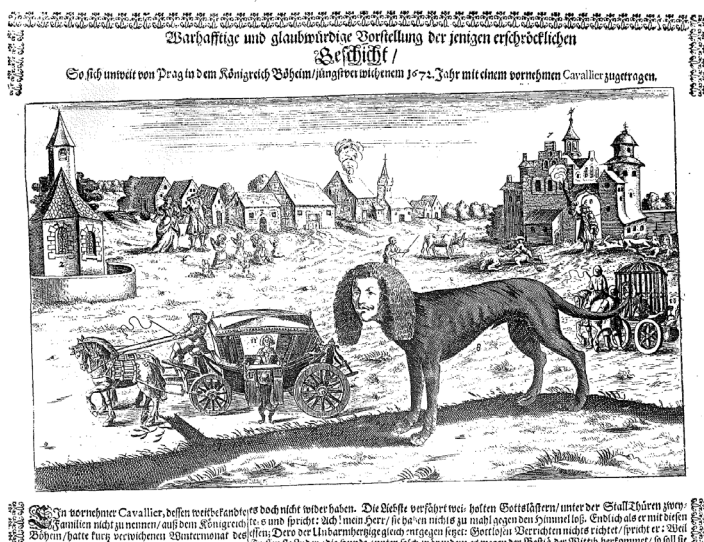

Bild 3. Flygblad reproducerat i Worms et al. (1985: 481).

I detta kopparstick är för övrigt hela händelseförloppet samlat. I bakgrunden till vänster ber änkan med de fem barnen om adelsmannens och hans hustrus förbarmande, till höger skildras den döda boskapen jämte pistolskottet mot himlen, och i förgrunden framträder adelsmannen i ståndsmässig peruk, sirliga mustascher och hundkropp.

I 1673 års svenska tryck återkommer denna korsning mellan adelsman och hund, men berättelsen får en annorlunda profilering.

Hundförvandlingen i 1673 års svenska tappningar

Berättelsens genomslag i tyskspråkiga publikationer år 1673 återspeglas i Sverige. Samma år utkommer tre olika svenska tryck på samma tema. Av de tre svenska trycken från 1673 presenteras först ett flygblad, inte minst för att det bäst låter sig jämföras med det tyska flyg-bladet i föregående avsnitt.

Flygbladet

I det svenska flygbladet har platsen och tiden för händelsen förskjutits ytterligare, denna gång till Nürnbergs omgivningar den 14 januari anno 1673. Detta tryck tar ett annat grepp om berättelsen än såväl det från 1632 som det tyska från 1673, vilket framgår av dess titel:

En ynckeligh och Förskräckeligh Tijdning. Huruledes en grufweligh förmäten Ogudachtigh Menniskia genom synnerligh Gudz Straff Uthur Menniskio Hamn / i en Hundz hamn är förwandlat worden / och på tijmen mäst sökia Näring och äta lijka som en annan Hund. Alla ogudachtige Gudz Skändare til Boot och Warning.

Ordet ”adelsman” i titeln till 1632 års variant återfinns inte i titeln till detta flygblad från 1673, utan det mer generaliserande ”Ogudachtigh Menniskia”. Denna generalisering överensstämmer med att berättelsen har ett annat syfte i detta flygblad, vilket framgår av titelns fortsättning: ”Alla ogudachtige Gudz Skändare til Boot och Warning”. I denna tappning tjänar berättelsen som avskräckande exemplum för alla dem som, oaktat ståndstillhörighet, inte respekterar Gud. Medan Guds straff framtonar först när man hunnit långt in i 1632 års berättelse, aviseras det kraftfullt med dominerande bokstavsstorlek redan i titeln på 1673 års variant. I den här kontexten blir berättelsen ett slags *utile dulci*, en kittlande läsning om en sällsamhet som ska leda mottagaren till religiöst eftersinnande. I så motto har detta nordliga tryck likheter med sin katolska släkting från 1667.

Berättelsen har inledningsvis liknande komponenter som i det tyska flygbladet: adelsmannen beslagtar en änkas sista ko, varpå all hans boskap dör förutom denna ko. Episoden med pistolskottet mot himlen finns dock inte i denna svenska variant, utan en annan förhåvelse: Adelsmannen fordrar att Gud ska skicka hundar att äta upp asen. Här bryts plötsligt berättelsen av författarjagets *exclamatio*: ”Hwad händer!”. Denna känslomässiga reaktion, ökar spänningen och förstärker det sensationella som sedan sker: en hundflock infinner sig på gården varvid adelsmannens kropp transmuteras till en hunds, medan människoansiktet består. Om denna hybriditet vittnar tryckets träsnitt.

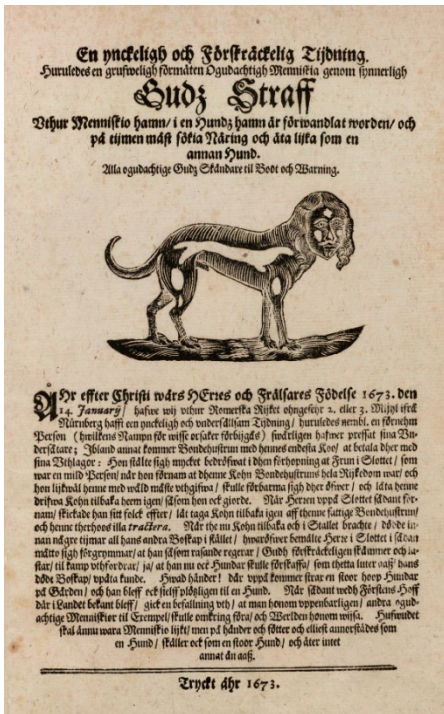

Bild 4. Flygbladet En ynckelig och Förskräckelig Tjding ... (1673).

I likhet med 1630-talstrycken har den svenska varianten från 1673 en deskriptiv, lakonisk final: "... skäller ock som en stoor Hund/ och äter intet annat än aas". Den kan kontrasteras mot det tyska flygbladets final som sätter de fattiga människornas tårar och Guds straff mot deras plågoandar i centrum. Adelns exploatering framtonar således inte lika skarpt i det svenska trycket, vilket kan bero på att ämnet inte var lika aktuellt i Sverige som i områdena med livegenskap.

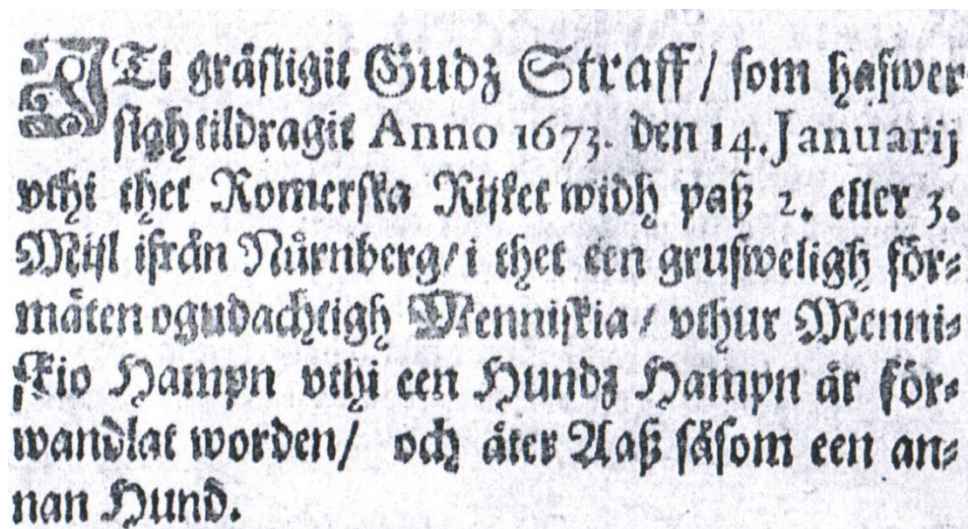
Som visas härnäst, tar berättelsen ytterligare ett steg i religiös riktning, när den inkorporeras i en annan texttyp: skillingtrycket.

Skillingtryck 1

År 1673 utkommer i Stockholm ett skillingtryck med en kort prosaberättelse om hundförvandlingen och en 22 strofer lång visa. Titeln lyder:

*Klage-Sång huru oförwägen och oförnuffteligh Menniskian är vthi sitt Lefwerne/
 emoot Härligheetenes HERRa i Himmelen/ hwilken Rättwijseligen straffar en
 Deel aff them Hårdnackadem i thenna Werlden vppenbarligen/ åter sedan alla
 geen-störtige egen-nyttige (hwilka ey wårde äro nämpnas Menniskior/ them
 Gudh sampt alla Christtrogna styggias wijdh) skole dömd warda nu snart på
 Christi Tilkommelses Dagh. Tå hwar och en RättChristen skal stå i stoor
 Frijomdigheet emoot alla them som honom bedräfwat hafwa.*

Det finns inte ett ord i titeln som betecknar en förvandling eller en adelsman. Titelbladet *Klage-sång* ... förmedlar istället en veklagan över människornas beteende mot Gud och ett förtäckt hot i form av upplysningen att Gud både tilldelar straff i ”thenna Werlden” och på ”Christi Tilkommelses Dagh”. Precis som i det svenska flygbladet från samma år är det läsaren – ”menniskian” – som är måltavla och inte adeln. Därför positioneras hundförvandlingen som ett avskräckande exemplum, eller som det står på titelbladet: ”Felix qvem faciunt aliena pericula cautum” [ung. Lycklig den som lär av andras misstag]. Prosaberättelsen som följer på nästa sida består endast av en mening:

Et gråstigit Gudz Straff / som haswer
sigh tildragit Anno 1673. Den 14. Januarij
vthi thet Komersta Rikket widh påß 2. eller 3.
Myl ifrån Nürnberg / i thet een grusweligh för-
mäten ogudachtigh Menniskia / vthur Mennis-
kio Nampn vthi een Hundz Nampn är för-
wandlat worden / och äter Afß såsom een an-
nan Hund.

Bild 5. Den kraftigt reducerade berättelsen, ur *Klage-Sång huru oförwägen och oförnufteligh Menniskian är ...* (1673).

Några närmare förklaringar till hundförvandlingen annat än att Gud står bakom den och att människan som drabbats varit förmäten och ogudaktig får inte läsaren här. Inte heller den efterföljande visan har så mycket att tillföra. Av de 22 stroferna är det endast följande två som upptas av berättelsen:

2.

Här höres från vthrijkes Land/
Hur Gudh haar wist sihn starka Hand/
Til sijn rättwijsa Wrede/
Uppå een Gudz försmäder stoor/
Som trotsad på Gudz nampn och swoor
Intalt aff Sathan ledhe.

3.

Hans Nampn ey wärdt at nämpnas är/
 Hans Menniskio hamn förwändes ther/
 (Som spörs/) i een Hundz skapnadt/
 Thet wölt hans Diefla Girigheet/
 Hans ondska giorde Gudh förtreet
 Hans Nampn mond Gudh vtskrapa.

I andra strofen framgår det att illgärningen består i att mannen smädat Gud och svurit. Hans andra brott, att han betett sig obarmhärtigt mot de fattiga, finns alltså inte i denna variant. Man kan förvisso utläsa av den tredje strofen att han betett sig girigt och ondskefullt, men på vilket sätt anges inte. Vagheten medför att fler mottagare kan identifiera sig med mannen, vilket överensstämmer med berättelsen funktion att tjäna som exemplum i denna variant. De konkreta detaljerna som kan hänföras till berättelsen är ytterst få, men de kan ändå spåras till samma grundberättelse. Tiden och platsen för händelsen är densamma som i det svenska flygbladet från samma år. Vidare har skillingtrycket tre komponenter gemensamma med trycket från 1632: mannen hädar, Gud förvandlar honom till en hundvarelse, och denna varelse måste livnära sig på as. Av skillingtryckets träsnitt att döma är det också här fråga om en adelsman som undergått förvandlingen. Därom vittnar det långa håret och den friserade skäggväxten:

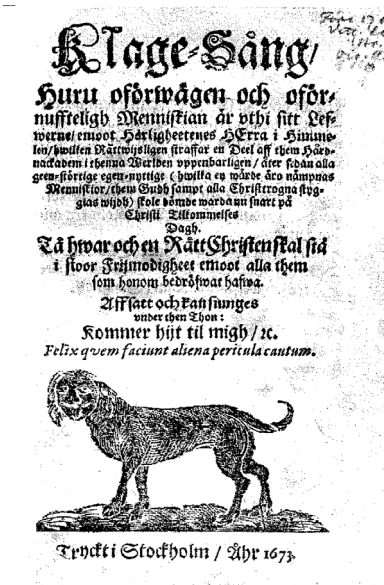

Bild 6. Titelbladet till Klage-Sång huru oförwägen och oförnuffteligh Menniskian är ... (1673).

Träsnittet av hybridvarelserna torde inte bara illustrera berättelsen, utan även tjäna till att fascinera mottagaren och locka henne eller honom att ta del av tryckets moraliserande budskap.

Att hundförvandlingen spelar en underordnad roll i detta skillingtryck, framgår av att visan domineras av generellare tematik: människornas svärande och hädande, de straff som följer därav och Guds tecken på att han kallar dem till bot och bättring. Implicit kan hundförvandlingen tolkas som ett sådant tecken. I denna religiösa kontext torde den ha funktionen att injaga en sedeförbättrande fruktan hos mottagaren (jämför Ekedahl 1995: 50). I paritet med den samtida predikan innehåller visan affekterade utrop, apostroferingar och försök att få mottagaren att visualisera det som utspelar sig på berättelsens scen, som i den fjärde strofens ”O Menschia grant tilsee Alt hwad för Ångst och Hiertans wee På Jorden är vthsänder”. De många inslagen av hänvändelser till läsaren, kan som i fallet med det italienska trycket, förklaras av att berättelsen inkorporerats i ett slags uppbyggelse-litteratur. Skillingtrycket är också katalogiserat som ”andlig visa” i Kungliga biblioteket. Berättelsen har underordnats syftet att få mottagaren att förändra sitt beteende, vilket är i linje med den folkuppfostrande religiositet som stat och kyrka verkade för under stormaktstiden (jämför Ekedahl 1995).

Sammanfattningsvis fungerar berättelsen i detta skillingtryck som ett avskräckande exemplum för dem som hädar och svär. Emellertid har berättelsen nu beskurets så hårt att den förlorat både märke och koherens. Mot denna bakgrund trycker Johann Kankel på Visingsborg upp ett skillingtryck med en fylligare berättelse endast några dagar efter Stockholmstryckets utgivande.

Skillingtryck 2

Detta skillingtryck förenar innehållet i de två föregående svenska trycken. Således består det av en hel sida med berättelsen och alla dess detaljer såsom den skildras i det svenska flygbladet från samma år, 1673, varpå visan från stockholmstrycket följer. Därtill kommer en sida där boktryckare Kankel rättfärdigar att han trycker en egen utgåva endast några dagar efter publiceringen av Stockholmstrycket med att det även i hans trakter finns många svärande och hädande människor som genom exemplet kan spurras till bättring. Eftersom såväl berättelsen som visan återfinns i de tidigare nämnda trycken, riktas strålkastarljuset istället mot titeln som lyder:

Ett förskräckeligit och grufweligit Exempel/ Om een Ogudachtig Gudz-Bespottare och För-smädare/hwilcken GUDH hafwer låtet (effter sin Kraft och Macht) förwandla i een Hundz Hampn/undantagandes Ansicket. Allom them som dageligen och wanligen så swärja och banna/ och missbruka Gudz H. Namn/ till een Warning/ at thenna GUD som hafwer detta giordt kan och ännu een sådan Exempel på tig eller på een annan statuera. Jämte Een Klage-Sång Om alla the som så gärna swärja/ och bedia at Gud skall förbanna/ straffa eller skända them ...

I titeln lyfts huvudpersonen fram i egenskap av "Gudz-Bespottare", vilket också är det ord som dominerar storleksmässigt på titelbladet. Titeln profilering skiljer sig således från den i de två andra svenska trycken från 1673, som accentuerar Guds straffdom respektive människornasandel i sina titelblad istället för en enskild syndare. Att huvudpersonen i detta andra skillingtryck karaktäriseras som en "ogudachtig Gudz-Bespottare och Försmädare" och inte som en adelsman överensstämmer med skillingtrycksvisan som handlar om hädande och smädande i allmänhet. Vidare återger titelbladet flera av stockholmstryckets komponenter, däribland den latinska sentensen.

Bild 6: Titelbladet till Klage-Sång huru oförwägen och oförmuffeligh Menniskian är ... (1673)

Förmodligen är det i denna tappning som berättelsen gör sig bäst som *utile dulci*. Den är tillräckligt utförlig för att kunna tjäna som avstamp till den efterföljande visan. Det är den sista kända varianten i den svenska hundförvandlingssviten.

Sammanfattande diskussion

Som genomgången gett för handen har grundberättelsen om förvandlingen av en obarmhärtig och hädande adelsman till hund använts för olika ändamål: att underhålla, att rikta kritik mot adeln, att få mottagaren att hasta till bikt och att få mottagaren att upphöra med hädande och svärande. Att

berättelsen återanvänts gång på gång torde bero på att förvandlingen är just underhållande och i linje med barockens förkärlek för metamorfoser. I så motto har den utgjort ett gott incitament för att få 1600-talsmänniskan att lystra till det budskap sändaren velat förmedla.

Berättelsen om adelsmannen som förvandlades till en hund har vandrat över nationsgränserna. I olika länder och i olika texttyper har berättelsen rekontextualiserats på olika sätt. Medan adelskritiken är det mest framträdande elementet i det tyskspråkiga flygbladet som kommer från ett område med mer feodala förhållanden, har den hamnat i skuggan för en religiös funktion i det italienska trycket från 1667 och för en kombination av religiös och folkuppfostrande funktion i sviten av svenska tryck från 1673. I dessa sammanhang har hundförvandlingen fått en underordnad roll som avskräckande exemplum, medan värderande utsagor eller moraliserande visstrofer intagit den överordnade rollen. Bruket av berättelsen för ett religiöst och folkuppfostrande ändamål kan också relateras till den texttyp den uppträder i. I 1600-talets skillingtryck, som till skillnad från sensationsrapporterna i regel har en andligare framtoning, har berättelsen fått tjäna som en bättringsspegel för mottagaren.

Det flitiga användandet av grundberättelsen vittnar om att den har en dragningskraft man kommersiellt kunnat slå mynt av. Kommersiella skäl kan också ligga bakom att de tre svenska varianterna från samma år, 1673, skiljer sig från varandra. Olikheten gör varianten kommersiellt mer gångbar. Som anas av att Kankel ägnar en sida åt att försvara sin utgåva i skuggan av det nyutkomna Stockholmstrycket, verkar det ha varit vanskligt att kopiera ett tryck och ge ut det för egen räkning.

Att det finns ett svenskt tryck från 1632 och ett motsvarande tyskspråkigt från 1633 samt åtskilliga tyskspråkiga tryck från 1673 och tre svenska om hundförvandlingen från samma år, vittnar om de täta förbindelser som rådde mellan Sverige och de tyskspråkiga områdena under stormaktstiden, dels till följd av krigen, dels till följd av de redan under medeltiden etablerade kommersiella och kulturella utbytena.

Denna studie har bidragit till att kartlägga hundförvandlingens spridning genom tid och rum. Det återstår emellertid att undersöka om den finns i äldre tryck på ytterligare europeiska språk, inte minst på polska, och om filmen *The man who wagged his tail* är det sista spåret av den i modern tid.

Referenser

- Brednich, Rolf Wilhelm (1985), "Der Edelmann als Hund: Eine Sensationsmeldung des 17. Jahrhunderts und ihr Weg durch die Medien der Zeit", *Fabula (Zeitschrift für Erzählforschung)* 26: 29–57.
- Dalin, Anders Fredrik (1850), *Ordbok öfver svenska språket* vol.1. Stockholm.
- Darnton, Robert (1984), *The great cat massacre and other episodes in French cultural history*. New York: Basic Books.

- Een Skriffuelse ifrån Alten Stettin then 1 September ...* (1632). Finns på Kungliga biblioteket i Stockholm (placering: F1700 2319 Rål), Umeå universitetsbibliotek och Linköpings stads-bibliotek.
- Ekedahl, Nils (1995), "'Konungen och landet till nytta' – Andlig retorik och social disciplinering i en predikan av Haquin Spegel", *Kyrkohistorisk årskrift*. Uppsala: Kyrkohistoriska föreningen, s. 39–61.
- En ynckeligh och Förskrärckelig Tijdning ...* (1673). Finns på Kungliga biblioteket i Stockholm (placering: F1700 Fol. 38).
- Ett förskrärckeligt och grufweligit Exempel/Om een Ogudachtig Gudz-Bespot-tare ...* (1673). Wijsingzborg: Johann Kankel. Finns på Kungliga biblioteket i Stockholm (placering: MfCollijn R.343).
- Hansson, Stina (1982), *"Afsatt på swensko". 1600-talets tryckta översättnings-litteratur*. Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen.
- Harms, Wolfgang, Schilling, Michael, Bauer, Barbara & Kemp, Cornelia (1985), *Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel: kommentierte Ausgabe. T. 1, Ethica; Physica*. Ingår i serien: *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. Und 17. Jahrhunderts*. Tübingen: Niemeyer.
- Jarrick, Arne & Söderberg, Johan (2002), *Odygd och vanära: folk och brott i gamla Stockholm*. Stockholm: ePan Prisma.
- Jersild, Margareta (1975), *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*. Stockholm: Svenskt visarkivs handlingar 2.
- Klage-Sång huru oförwägen och oförnuffteligh Menniskian är ...* (1673). Finns på Kungliga biblioteket i Stockholm (placering: före 1700, Vis. Andl. 1673a).
- Ledin, Per (1997), "Intertextualitet, smärta och ett mångstämmigt Apotek", i Roger Andersson & Patrik Åström (red.), *Till Barbro. Texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997*. MINS 45: 63–86. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Linell, Per (1995), *Kommunikation bortom den egna världens gränser: Om ord, begrepp och argument som flyttas mellan samhällets meningsprovinser*. Arbetsrapport från tema K, 1995:19. Linköping: Linköpings Universitet.
- Linell, Per (1998), "Discourse across boundaries: On recontextualizations and the blending of voices in professional discourse", *Text* 18(2): 143–158.
- Lönnroth, Lars & Delblanc, Sven (1999), *Den svenska litteraturen 1. Från runor till romantik: 800–1830*. Stockholm: Bonnier.
- Lööv, Peter (2009), "Från hundturk till rondellhund", i Jenny Berglund & Ingvar Svanberg (red.), *Hunden i kult och religion: på gränsen mellan heligt och profant*. Göteborg: Daidalos, s. 151–161.
- Naselli, Carmelina (1952), "L'esame di coscienza e la confezione dei peccati in alcune stampe e formule popolari", *Studi e materiali di storia delle religioni* 23: 67–90.
- Piehl, Friedrich (1962), *Die Ornament-Grotteske in Der Italienischen Renaissance – Zu Ihrer Kategorialen Struktur Und Entstehung*. Berlin: Walter de Gruyter.

- Tekst og historie. Å lese tekster historisk* (2008), medv. Kristin Asdal, Kjell Lars Berge, Karen Gammelgaard, Trygve Gundersen Riiser, Helge Jordheim, Tore Rem, Johan Tønnesson. Oslo: Universitetsforlaget.
- van Leeuwen, Theo (2008), *Discourse and practice: new tools for critical discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Wollin, Lars (2010), "Imperialism och xenofobi– eller ett öppet system? Kring ett brytningsskede i den svenska översättningens språkhistoria", Claes-Göran Holmberg & Per Erik Ljung (red.), *IASS 2010 Proceedings. Översättning – adaptation, interpretation, transformation. Föredrag vid den 28:e studiekonferensen i International Association of Scandinavian Studies (IASS) i Lund 3–7 augusti 2010*. Lund.